

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

Галина СПЯК

Розглянуто проблемні аспекти бухгалтерського обліку операцій банків з цінними паперами. Проаналізовано відповідність базових положень методики обліку фінансових інструментів вимогам Міжнародних стандартів фінансової звітності. Визначено перспективні напрями вдосконалення процедур визнання та оцінки фінансових інвестицій банку.

The accounting problem aspects of accounting of banks transactions with securities are considered. Accordance of basic principles of financial instruments accounting methods to the requirements of International Financial Reporting Standards is analysed. Perspective directions of recognition procedures improvement and estimation of bank financial investments are defined.

Стратегія інтеграції України до європейського співтовариства накладає особливу відповідальність щодо адаптації та гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Важливе місце в цьому процесі належить формуванню вимог до фінансової звітності суб'єктів господарювання в Україні, забезпечення її зіставлення із звітністю нерезидентів. Ці проблеми є особливо актуальними для вітчизняних банківських установ. Ключовим орієнтиром для українських банків в даній сфері є вимоги Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ).

Одним із основних напрямів реалізації Стратегії застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 року № 911-р, є створення законодавчих та організаційних передумов щодо запровадження міжнародних стандартів для формування фінансової звітності суб'єктів господарювання [4]. В межах цього напрямку заплановано законодавче врегулювання порядку застосування міжнародних стандартів, зокрема, обов'язкове складання з 2010 року

фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами підприємствами-емітентами, цінні папери яких перебувають у лістингу організаторів торгівлі на фондовому ринку, банками і страховиками, а також за власним рішенням – іншими емітентами цінних паперів і фінансовими установами. З огляду на вище викладене, Національний банк України під час розробки нормативно-правової бази з питань регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності орієнтується саме на вимоги МСФЗ.

Процес удосконалення нормативно-правової бази банківського обліку триває. В цьому аспекті важливим завданням є всебічний аналіз та наукове обґрунтування базових, концептуальних підходів щодо методики відображення в системі бухгалтерського обліку основних банківських операцій.

З іншого боку, розвиток фінансових ринків, інтеграційні та глобалізаційні процеси в Україні та світі, збільшення присутності іноземного капіталу в банківському секторі економіки ставлять перед вітчизняною банківською системою нові вимоги та завдання. Вони стосу-

ються, зокрема, формування базових підходів до оцінки вартості фінансових інвестицій банків та представлення відповідних статей у фінансовій звітності.

Зазначені проблеми знайшли своє відображення в дослідженнях багатьох вітчизняних науковців та практиків. Зокрема, таких як Н. Гребенник, Г. Жигайло, Л. Кіндрацька, В. Ричаківська, П. Сенищ, Л. Снігурська, Г. Табачук та інші.

Проте окремі аспекти вказаної проблематики є не до кінця дослідженими. Потребують подальшого вивчення та розробки питання визнання та оцінки цінних паперів в портфелі банку, відповідності методів оцінки фінансових інструментів вимогам Міжнародних стандартів фінансової звітності, проблемні питання методики обліку цінних паперів за датою розрахунку тощо. З огляду на це метою даної публікації є здійснення аналізу відповідності діючої нормативно-правової бази у сфері регулювання бухгалтерського обліку операцій банків з цінними паперами ключовим положенням МСФЗ.

Для банків операції з цінними паперами, в значній мірі, є альтернативою кредитуванню. Щодо відображення в балансі банку операції з цінними паперами можна розділити на три групи: активні, пасивні та позабалансові (рис. 1).

При зарахуванні цінних паперів на баланс банку виникає потреба в їх достовірній оцінці, адже саме вона визначає якість подання інформації у фінансових звітах. В Україні порядок здійснення операцій банків з цінними паперами та методика їх обліку регламентуються Законами України “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про господарські товариства”, Положенням про порядок формування резерву під операції банків з цінними паперами, затвердженим постановою Правління НБУ від 02.02.2007 року № 31, Положенням про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затвердженим постановою Правління НБУ від 16.12.2002 року № 508, Положенням про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затвердженим наказом ДКЦПФР від 22.02.2007 року № 387 та Інструкцією з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затвердженою постановою Правління НБУ від 03.10.2005 року № 358 [1, 3, 15, 17, 16, 14]. Вказана Інструкція визначає порядок відображення в бухгалтерському обліку інформації про операції з придбання, продажу, розміщення, випуску, обігу та погашення цінних паперів.

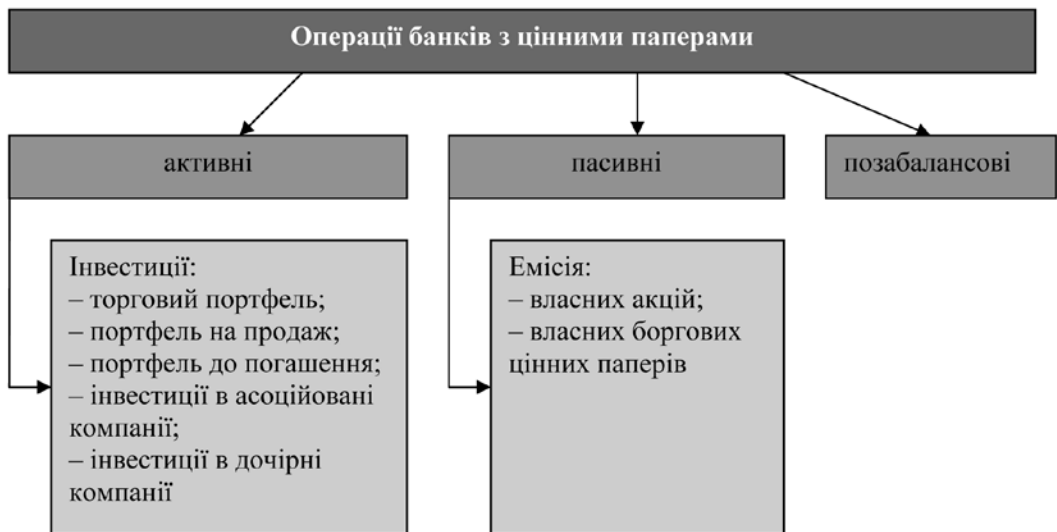

Рис. 1. Класифікація операцій банків з цінними паперами

Регламентация обліку інвестицій в цінні папери згідно з вимогами Міжнародних стандартів фінансової звітності представлена на рис. 2.

При здійсненні банками України операцій з цінними паперами виникає необхідність їх відображення в бухгалтерському обліку. Перед тим, як визнати цінні папери за балансом банку, необхідно їх віднести до окремого портфелю. Згідно Інструкції, цінні папери банку з метою їх оцінки та відображення в бухгалтерському обліку класифікуються таким чином:

- цінні папери, які обліковуються в торговому портфелі;
- цінні папери в портфелі банку на продаж;
- цінні папери в портфелі банку до погашення;
- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

В даній Інструкції [14] наводяться критерії такої класифікації. До торгового портфелю повинні бути віднесені цінні папери, придбані банком для перепродажу та переважно з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань їх ціни або дилерської маржі. До торгових цінних паперів також можуть бути віднесені будь-які цінні папери, щодо яких банк під час первісного визнання прийняв рішення

про намір і зможу обліку їх за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки чи збитки (пункт 1.6 розділу 1 та пункт 1.1 розділу 2). В параграфі 9 МСБО 39 зазначено, що первісно фінансовий актив може бути визнаний як такий, що обліковується за справедливою вартістю тільки, якщо: в результаті цього буде отримана достовірна інформація; або завдяки цьому буде усунено або частково зменшено неточності, які виникли б при оцінці активів чи зобов'язань або визнанні доходів і витрат за ними; або якщо група фінансових активів управляється, оцінюється на базі справедливої вартості у відповідності з ризик–менеджментом або інвестиційною стратегією установи і інформація про цю групу передається ключовому персоналу фірми (наприклад Раді директорів) [10].

У портфелі цінних паперів на продаж обліковуються боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру або змоги тримати до дати їх погашення або за наявності певних обмежень щодо обліку цінних паперів у портфелі до погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку із зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, а також наявності альтернативних інвестицій; акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, за якими неможливо достовірно

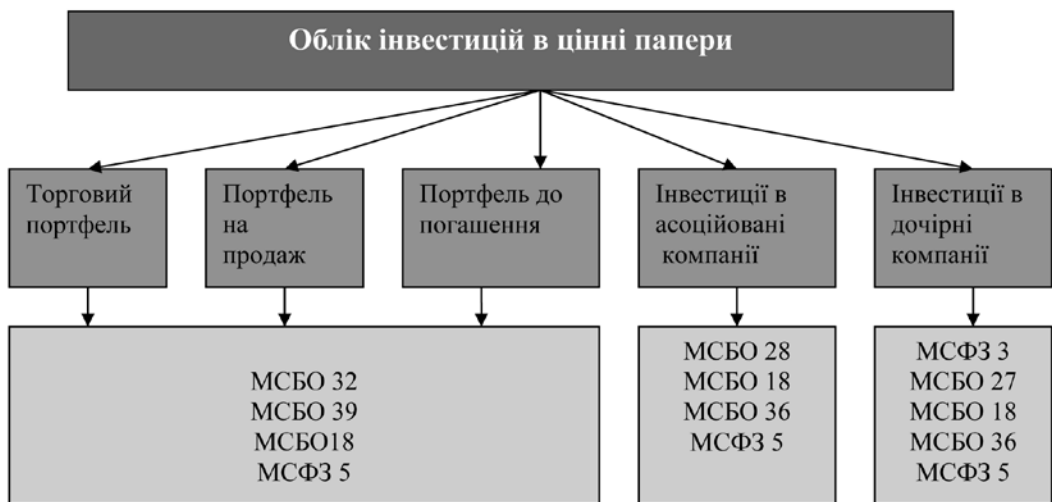

Рис. 2. Регламентация обліку інвестицій в цінні папери згідно МСФЗ

визначити справедливу вартість; фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що придбані або утримуються виключно для продажу упродовж 12 місяців; інші цінні папери, придбані з метою утримання їх у портфелі на продаж (пункт 1.1 розділу 3 Інструкції). Останній критерій є дещо невизначеним. Проте в пункті 1.6 розділу 1 Інструкції вказується, що до цього портфеля відносять цінні папери, які не можна віднести ні до торгового портфеля цінних паперів, ні до портфеля до погашення.

У портфель до погашення можуть бути віднесені придбані боргові цінні папери з фіксованими платежами або з платежами, що можна точно визначити, а також з фіксованим строком погашення. Боргові цінні папери відносяться до даного портфеля, якщо банк має намір та змогу утримувати їх до строку погашення з метою отримання процентного доходу. Водночас є певні обмеження: банк не може первісно визнавати цінні папери в портфелі до погашення, якщо є юридичні або інші обмеження, які можуть перешкодити наміру банку утримувати цінні папери до погашення, або якщо упродовж поточного фінансового року або протягом двох попередніх фінансових років банк продав до дати погашення значну суму інвестицій порівняно із загальною сумою інвестицій, утримуваних до погашення (пункти 1.1 та 1.2 розділу 4). Нормативно не визначено, яким саме має бути співвідношення проданих інвестицій до загальної суми інвестицій, що утримуються до погашення. Надалі банк не повинен визнавати цінні папери як такі, що утримуються до погашення, якщо має намір утримувати їх протягом невизначеного часу і готовий продати у разі змін ринкових ставок відсотка, ризиків, потреб ліквідності, якщо умови випуску безстрокових боргових цінних паперів передбачають сплату відсотків протягом невизначеного часу (тобто немає фіксованого строку погашення), або якщо емітент має право погасити цінні папери сумою, значно меншою, ніж їх амортизована собівартість.

До інвестицій в асоційовані та дочірні компанії належать акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком емітентів, які відповіда-

ють визначенням асоційованої або дочірньої компанії банку, за винятком таких цінних паперів, що придбані або утримуються виключно для продажу упродовж 12 місяців з дати придбання.

У кожному портфелі, відповідно, є своя класифікація цінних паперів. Згідно Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004 року № 280, в торговому портфелі та портфелі на продаж є два види цінних паперів: акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком і боргові цінні папери [13]. У портфелі до погашення, зрозуміло, можуть утримуватися тільки боргові цінні папери. Названі портфелі цінних паперів обліковуються за рахунками окремих груп 3-го класу Плану рахунків. Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії класифікуються за видами таких компаній і відображаються, відповідно, за рахунками четвертого розділу.

Загалом, ключовими питаннями методики обліку фінансових інвестицій банку є: первісне їх визнання; подальше визнання (подальша оцінка, переоцінка, визнання доходу, визнання зменшення корисності, переведення) та припинення визнання.

Щодо визнання цінних паперів в портфелі банку в системі фінансового обліку розрізняють дві часові категорії: дату операції та дату розрахунку. Як зазначено в пункті 1.6 розділу 1 Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, дата операції – це дата, з якої банк зобов'язується придбати або продати актив; дата розрахунку – це дата, з якої актив передається банку (визнається активом банку) або з якої актив передається банком (припинення визнання активу). Дата розрахунку є датою, з якої починається (у разі придбання) і припиняється (у разі реалізації) нарахування процентів за активами і зобов'язаннями банку.

Згідно діючої методики визнання чи припинення визнання цінних паперів за стандартними процедурами відображається в бухгалтерському обліку на дату розрахунку. Отже, на дату операції банк повинен відобразити

купівлю (продаж) цінних паперів за позабалансовими рахунками цінних паперів до отримання та грошових коштів до відсилання. На дату розрахунку придбані цінні папери обліковуються на балансових рахунках залежно від виду і портфеля.

Облік за датою розрахунку пов'язаний з:

- визнанням активу, починаючи з дати розрахунку, коли він передається банку;
- припиненням визнання активу, який реалізований, та визнанням результату від продажу на дату розрахунку, коли актив передається покупцю.

При цьому, згідно пункту 3.5 Інструкції, для цінних паперів, які будуть обліковуватись за справедливою вартістю, її зміна у період між датою операції та датою розрахунку відображається в бухгалтерському обліку за рахунками доходів або витрат (для цінних паперів у торговому портфелі) та капіталу (для цінних паперів у портфелі на продаж). Водночас у Правилах бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджених Постановою Правління НБУ від 18.06.2003 р. № 255, вказується, що доходи – це збільшення економічних вигод у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, що призводить до збільшення власного капіталу (за винятком збільшення капіталу за рахунок внесків акціонерів); витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів чи збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення чи розподілу власниками) [18, 3].

В МСФЗ 39 зазначено, що суб'єкт господарської діяльності може визнавати купівлю – продаж фінансового активу використовуючи або облік за датою операції, або за датою розрахунку. В першому випадку такий актив зараховується на баланс (списується з балансу) на дату операції, в другому – на дату розрахунку (п.п. 9,38, АГ 53 – АГ 56).

Придбані цінні папери повинні бути первісно оцінені за справедливою вартістю, з відображенням витрат на операції з придбання за рахунками витрат - для торгового портфеля,

і з включенням таких витрат до справедливої вартості фінансового інструмента – для портфелів цінних паперів на продаж та до погашення. При цьому витрати на операції з придбання боргових цінних паперів у портфель на продаж або в портфель до погашення відображаються за рахунками з обліку дисконту (премії) за даними цінними паперами на дату їх придбання.

Справедлива вартість – сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами (пункт 1.6 розділу 1 Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами). В Інструкції не зазначено, яким саме чином в даному випадку повинна визначатись така вартість. В параграфі АГ 64 додатку до МСБО 39 вказано, що при первісному визнанні справедливою вартістю фінансового активу, як правило вважається, ціна трансакції. Варто також зазначити, що згідно пункту 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 12, фінансові інвестиції первісно оцінюються та відображаються у бухгалтерському обліку за собівартістю, яка складається з ціни її придбання, комісійних винагород, мита, податків, зборів, обов'язкових платежів та інших витрат, безпосередньо пов'язаних з придбанням фінансової інвестиції.

Здійснені інвестиції в асоційовані та дочірні компанії первісно оцінюються та відображаються в бухгалтерському обліку за собівартістю. Витрати на операції, пов'язані з придбанням інвестиції, збільшують суму такої інвестиції на дату її придбання.

На кожну наступну після визнання дату балансу всі цінні папери, що придбані банком, повинні оцінюватись за їх справедливою вартістю, крім цінних паперів, що утримуються до погашення; акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у портфелі на продаж, справедливую вартість яких неможливо достовірно визначити, та інвестицій в асоційовані й дочірні компанії (пункт 3.6 розділу 1 Інструкції). В цьому випадку варто було б також згадати і про боргові цінні папери у портфелі

на продаж, справедливу вартість яких визначити неможливо. Постає питання щодо визначення цієї вартості при подальшому визнанні. Згідно пункту 3.7 розділу 1 Інструкції справедлива вартість цінних паперів, що перебувають в обігу на організаційно оформлених ринках, визначається за їх ринковою вартістю. Якщо котирування ринкових цін на цінні папери є недоступним, то банки застосовують для визначення справедливої вартості такі методи:

- посилання на ринкову ціну іншого подібного інструменту;
- аналіз дисконтованих грошових потоків. Застосовуючи аналіз дисконтованих грошових потоків, банки використовують ставку дисконту, яка дорівнює діючій нормі прибутковості подібної фінансової інвестиції, що має в основному такі самі умови та характеристики (строк, що залишився до погашення; структура потоків грошових коштів; валюта; кредитний рейтинг емітента, процентна ставка);
- інші методи, що забезпечують достовірне визначення справедливої вартості цінних паперів [14]. Такий підхід, на нашу думку, в повній мірі відповідає вимогам МСФЗ.

Зупинимося детальніше на характеристиці другого методу. Дисконтування базується на твердженні, що вартість будь-якої суми грошей, отриманої в майбутньому, буде менша, ніж еквівалент цієї суми на даний момент. Сума, яку необхідно вкласти, щоб отримати в майбутньому визначену кількість грошей із заданою процентною ставкою – це і є теперішня вартість майбутніх грошових потоків. У випадку, коли відома ціна цінного паперу, термін, через який він буде погашений, і розмір доходу, який він приносить за цей період, можна визначити ставку дохідності цього фінансового інструмента шляхом дисконтування. Саме цим і керуються учасники ринку цінних паперів, адже кожен з них бажає знати, яка насправді дохідність цінного папера, щоб порівняти її з дохідністю інших фінансових активів та ефективно сформулювати інвестиційний портфель.

Вважаємо за доцільне розглянути питання визначення справедливої вартості цінних паперів більш докладно. В пункті 3.2 Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами зазначається, що для розрахунку резерву за цінними паперами в портфелі банку на продаж за справедливу вартість цінного папера береться вартість, що визначена за його котирувальною ціною покупця (ціною bid) за даними оприлюднених котирувань цінних паперів на фондових біржах за станом на час закриття останнього біржового дня звітного місяця [15, 2]. У разі відсутності таких котирувань на зазначену дату справедлива вартість цінного папера визначається за його останнім біржовим курсом, що визначений за результатами біржових торгів, які відбулися протягом останніх 10 робочих днів звітного місяця.

У параграфі 48 МСБО 39 зазначається, що якщо є методи оцінки справедливої вартості, які зазвичай використовуються учасниками фінансового ринку для визначення ціни фінансового інструменту і, які продемонстрували надійність застосування на даному ринку, фірма може використовувати такі методи. В додатку до цього стандарту AG75 йдеться про те, що основна мета методу оцінки справедливої вартості – визначити, якою була б ціна трансакції на дату оцінювання при здійсненні операції в звичайних ділових умовах. Вибраний метод забезпечить реальне визначення справедливої вартості тоді, коли вхідні аргументи вагомо репрезентують ринкові очікування і оцінки факторів ризику повернення даного фінансового інструменту. Належний метод оцінки справедливої вартості окремого фінансового інструменту повинен поєднувати наявні дані про ринкові умови та інші фактори, які можуть вплинути на справедливу вартість інструмента. В параграфі AG82 перераховуються такі основні фактори:

- часова вартість грошей (базова процентна ставка). Базові процентні ставки як правило можна визначити через ціни на урядові облігації, які часто публікують у фінансових виданнях. Для прак-

тичних цілей фірма може використовувати загальноприйнятну і загальнодоступну генеральну ставку, наприклад LIBOR. В деяких країнах облігації центрального уряду можуть мати значний кредитний ризик, і відповідно не забезпечувати стабільну індикацію базової процентної ставки для інструментів, деномінованих у даній валюті. Окремі фірми в таких країнах можуть мати кращий кредитний рейтинг і нижчий ступінь заборгованості, ніж центральний уряд. В такому випадку базові процентні ставки можуть бути більш належно визначені через посилання на процентні ставки за корпоративними облігаціями найвищого рейтингу, випущені у валюті даної юрисдикції;

- кредитний ризик, вплив якого на справедливу вартість (тобто премія понад базову процентну ставку за кредитний ризик) може бути визначений виходячи з доступних ринкових цін на фінансові інструменти різної кредитної якості або через доступні ринкові процентні ставки, за якими надаються позики з різними кредитними рейтингами;
- обмінні курси валют;
- ціни на дорогоцінні метали;
- ціни на акції;
- коливання цін на фінансові інструменти (визначення меж таких коливань на активи, якими активно торгують базується на історичних ринкових даних щодо таких інструментів, або на коливанні поточних ринкових цін);
- витрати на обслуговування фінансового активу можуть бути визначені, виходячи з поточних комісійних за послуги інших учасників ринку. Якщо такі витрати значні, їх варто враховувати при визначенні справедливої вартості.

Для визначення справедливої вартості інструментів капіталу в параграфі AG80 зазначається, що метод визначення цієї вартості буде достовірним тільки тоді, коли мінливість в колі вагомих оцінок справедливої вартості є неважливою для цього інструмента, або коли

серед такої сукупності оцінок можна достовірно визначити ймовірність появи кожної з них. Якщо ж для акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком неможливо визначити справедливу вартість достовірно, вони відображаються на дату балансу за їх собівартістю з урахуванням зменшення їх корисності (пункт 3.8 розділу 1 Інструкції) [14].

Цінні папери, що утримуються банком до їх погашення, відображаються на дату балансу за амортизованою собівартістю з використанням ефективної ставки відсотка. Згідно Інструкції, собівартість цінного папера – це ціна його придбання, включаючи накопичені проценти, а також витрати на операції з придбання даного цінного паперу. В главі 2, розділу 1 Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджених постановою Правління НБУ від 18.06.2003 р. № 255, зазначається, що амортизована собівартість – це вартість, за якою оцінюється фінансовий актив чи фінансове зобов'язання та, яка складається із собівартості придбання, зменшеної на суму погашення основної суми боргу та збільшеної (зменшеної) на суму накопиченої амортизації будь-якої різниці між первісною вартістю та вартістю погашення, розрахованої з використанням ефективної ставки відсотка, зменшеної на суму часткового списання внаслідок зменшення корисності.

Розглянемо окремі елементи, з яких складається собівартість цінного папера. При цьому, немає необхідності розглядати ціну його придбання, адже вона чітко визначена в договорі. Згідно Інструкції, накопичені проценти – сума процентів, що нарахована з дати випуску цінних паперів або дати останньої сплати купона до дати придбання (продажу) або на визначену дату. Тобто, це та сума процентного доходу за цінними паперами, яку банк нараховував, але не отримав у зв'язку з продажем цих паперів або сума, яку банк отримує від емітента, але яка ще не відображена за рахунками нарахованих доходів за цінними паперами в зв'язку з недавнім їх придбанням. За купонними цінними паперами накопичені проценти обліковуються окремо.

Щодо амортизованої собівартості цінних паперів, у ній варто виділити такі складові: ціна придбання, накопичена амортизація дисконту (премії) та сума резерву (втрат) від знецінення цінних паперів.

Боргові цінні папери відображаються в обліку за номінальною вартістю з метою нарахування процентів за ними. Виникає проблема у відображенні різниці між сумою придбання та номінальною вартістю цих цінних паперів. Таким чином визначається поняття дисконту та премії за борговими цінними паперами. Згідно пункту 1.6 розділу 1 Інструкції, дисконт – це різниця між номінальною вартістю цінних паперів та їх вартістю під час первісного визнання без урахування нарахованих на час придбання процентів, якщо така вартість нижча номінальної вартості. Натомість, премія – це перевищення вартості цінних паперів під час їх первісного визнання без урахування нарахованих (накопичених) на час придбання процентів над їх номінальною вартістю. За борговими цінними паперами дисконт або премія обліковуються окремо і в портфелях на продаж та до погашення амортизуються протягом періоду з дати придбання до дати їх погашення за методом ефективної ставки відсотка. Сума амортизації дисконту збільшує процентний дохід, а сума амортизації премії, відповідно, зменшує його за певним фінансовим інструментом.

Згідно Правил бухгалтерського обліку доходів та витрат банків України, ефективна ставка відсотка – ставка, яка точно дисконтує очікуваний потік майбутніх грошових платежів або надходжень упродовж очікуваного терміну дії фінансового інструменту до чистої балансової вартості (амортизованої собівартості) цього інструменту [18, 4]. Метод ефективної ставки відсотка – це метод обчислення амортизованої собівартості фінансового активу або фінансового зобов'язання та розподілу доходів у вигляді процентів чи витрат на виплату процентів протягом відповідного періоду часу. При цьому в Інструкції не визначено, як саме здійснювати такий розподіл на кожну дату амортизації. В пункті 2.3 глави 2, розділу 2 Правил бухгалтерського обліку доходів

і витрат банків України зазначається, що доходи (витрати) у вигляді амортизації дисконту (премії) є відповідно процентними доходами чи витратами. Згідно даних Правил банки самостійно розробляють методику визначення ефективної ставки відсотка.

Згідно пункту 1.4 розділу 2 Інструкції банк не здійснює амортизацію дисконту чи премії за цінними паперами в торговому портфелі. Таким чином величина дисконту та премії за даним портфелем цінних паперів не впливає на розмір процентних доходів та витрат банку.

Важливим аспектом фінансового обліку цінних паперів в портфелі банку є перегляд їх на зменшення корисності. Зменшення корисності цінних паперів є втратою економічної вигоди, яка спричинена однією або кількома збитковими подіями, що відбулися після первісного визнання цінних паперів і мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за даними цінними паперами (пункт 1.6 розділу 1 Інструкції). Переглядаються на зменшення корисності усі цінні папери, крім цінних паперів, які обліковуються в торговому портфелі банку. Зменшення корисності визнається на кожну дату балансу, якщо є об'єктивні докази однієї або кількох подій, які мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за цінними паперами. Такими доказами можуть бути відомості про:

- фінансові труднощі емітента;
- фактичне розірвання контракту внаслідок невиконання умов договору або прострочення виплати процентів чи основної суми;
- високу ймовірність банкрутства;
- реорганізацію емітента;
- зникнення активного ринку для цих цінних паперів через фінансові труднощі емітента;
- значне або тривале зменшення справедливої вартості акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком порівняно з їх собівартістю.

Постає питання: як визначити величину втрат банку від зменшення корисності цінних паперів? Відповідь на це запитання можна знайти в пункті 5.1. розділу 3 Інструкції де за-

значено, що сума втрат від зменшення корисності за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком, які обліковуються за собівартістю, визначається як різниця між їх балансовою вартістю та поточною вартістю оцінених майбутніх грошових потоків, дисконтованих за поточною ринковою ставкою доходу для подібного фінансового активу [14]. Ця різниця визнається “витратами звітного періоду”. Окрім цього у пункті 4.2. розділу 4 зазначено, що зменшення корисності цінних паперів у портфелі банку до погашення відображається в бухгалтерському обліку шляхом формування резерву на суму перевищення балансової вартості цінних паперів над поточною вартістю оцінених майбутніх грошових потоків, дисконтованих за первісною ефективною ставкою відсотка (тобто за ефективною ставкою відсотка, розрахованою під час первісного визнання) [14].

Міжнародні стандарти фінансової звітності не вимагають створення резервів для визначення величини зменшення корисності цінних паперів. Тим більше не вимагають розподілу суми резерву на дві складові: резерв під цінні папери та резерв під нараховані доходи. З огляду на це в діючій Інструкції задекларований поступовий відхід від регламентації розподілу суми резерву на дві складові. Зокрема, в п.п. 5.3 глави 5 розділу III та 4.6 глави 4 розділу IV зазначено, що за наявності прострочених, визнаних сумнівними процентів на час визнання зменшення корисності за борговими цінними паперами банк може самостійно визначити порядок відображення визначеного збитку за рахунками резервів під знецінення цінних паперів та під заборгованість за нарахованими доходами [14].

Після первісного визнання збитку від зменшення корисності цінних паперів банк має переглядати такі цінні папери щодо подальшого зменшення їх корисності на кожну дату балансу.

Окремої уваги потребує розгляд методики обліку цінних паперів, які оцінюються за методом участі в капіталі. За своєю суттю це пайові цінні папери, визначена кількість яких

дає можливість участі в управлінні компанією-емітентом – асоційованою компанією. Здійснені інвестиції в такі компанії первісно оцінюються та відображаються в бухгалтерському обліку за собівартістю. При цьому витрати на операції, пов'язані з придбанням цих інвестицій, збільшують суму такої інвестиції на дату її придбання (пункт 1.2 розділу 5 Інструкції). В пункті 1.5 цього ж розділу зазначається, що якщо вартість придбання інвестиції перевищує частку банку-інвестора в справедливій вартості чистих активів (придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань) на дату придбання, то виникає гудвіл, який повинен обліковуватись як складова вартості інвестиції та оцінюватись за собівартістю з урахуванням зменшення корисності, перевірка якої повинна здійснюватись щорічно [14]. Таким чином, в складі балансової вартості цінних паперів банк повинен виділити окремо суму частки у справедливій вартості чистих активів і гудвіл. Для визначення першої складової необхідно провести низку процедур. Варто також зазначити, що, згідно пунктів 1.6 та 2.3 розділу 5 Інструкції, у випадку виникнення негативного гудвілу такі цінні папери будуть первісно оцінені в сумі частки банку у справедливій вартості ідентифікованих активів і зобов'язань, не за собівартістю.

Надалі балансова вартість фінансових інвестицій в асоційовані компанії збільшується (зменшується) на суму, що є часткою банку в чистому прибутку (збитку) асоційованої компанії за звітний період, з включенням цієї суми до складу доходів чи витрат банку від участі в капіталі, а також збільшується (зменшується) на частку банку в сумі зміни загальної величини власного капіталу емітента за звітний період (крім змін за рахунок чистого прибутку (збитку) за звітний період) з включенням чи виключенням даної суми до іншого додаткового капіталу банку. Тобто після первісного визнання, раз у рік (згідно ст. 13 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” звітним періодом для формування фінансової звітності є календарний рік) балансова вартість цінних паперів, які визнані як інвестиції в асоційовані компанії, повинна коригуватись на

суму частки банку в прибутку (збитку) емітента або на суму зміни величини власного капіталу емітента.

Згідно з вимогами МСБО 36 інвестиції в асоційовані та дочірні компанії також перевіряються на зменшення їх корисності на дату балансу, якщо є ознаки такого зменшення [9]. До таких ознак належать, зокрема, такі зовнішні та внутрішні фактори:

- зменшення ринкової вартості інвестицій протягом періоду на суттєво більш значну величину, ніж очікувалося;
- сталися або очікуються суттєві зміни в технологічних, ринкових, економічних або юридичних умовах, в яких працює банк, або на ринку, для якого призначена інвестиція, і ці зміни мають негативний вплив на банк;
- зросли протягом періоду ринкові процентні ставки (або інші показники прибутковості інвестицій), і це, можливо, вплине на ставку дисконтування;
- поточні та майбутні результати використання інвестицій виявилися гіршими за прогнозовані тощо.

В діючій Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами вказується на необхідність перегляду інвестицій в асо-

ційовані та дочірні компанії щодо зменшення їх корисності, але не регламентується сама процедура. Чи варто до таких цінних паперів застосовувати методика визначення втрат від зменшення корисності інших цінних паперів, які обліковуються за собівартістю? Проблемною також є спроба визначення таких втрат для гудвілу, адже його специфіка не дозволяє застосовувати звичайні методи.

Важливим аспектом методики фінансового обліку операцій банків з цінними паперами є визначення умов припинення їх визнання як активів банку. Алгоритм припинення визнання фінансового активу за балансом банку представлений на рис. 3.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до таких висновків і узагальнень.

1. Загалом, здійснений аналіз базових засад побудови бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, методичних аспектів визнання та оцінки цінних паперів в портфелях банків свідчить про наявність певної невідповідності окремих положень діючої нормативно-правової бази вимогам Міжнародних стандартів фінансової звітності. З іншого боку не варто забувати, що останні розроблені перш за все для застосування у практиці розвинутих країн. В Україні ринок цінних паперів зна-

Рис. 3. Алгоритм припинення визнання фінансового активу

ходиться на стадії розвитку, його важко назвати організованим. Це зумовлює специфіку формування цін на більшість цінних паперів на вітчизняному фондовому ринку. Тому банківським установам України доцільно на даному етапі використовувати методи визначення справедливої вартості цінних паперів, які враховують стан розвитку фондового ринку країни.

2. Особливої уваги, на нашу думку, потребують ті процедури оцінки цінних паперів за справедливою вартістю, які впливають на обсяг капіталу банку, адже вони в певній мірі визначають величину виконання установою окремих нормативів Національного банку України. Не можна також забувати і той факт, що вимоги до визнання та оцінки цінних паперів в банківських установах України в значній мірі визначаються також і Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Тому важливим напрямом вдосконалення методів оцінки цінних паперів в портфелі банку, методології обліку вказаних операцій є співробітництво НБУ та Методологічної ради з бухгалтерського обліку з метою уникнення невідповідностей в аспекті регулювання вказаних питань.

3. Визначальну роль в процесі наближення діючої системи фінансового обліку в банках України до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності відіграє забезпечення багатоваріантності підходів до вирішення цілої низки облікових задач, зміна стереотипів мислення та дій професійних бухгалтерів, котрі реалізують вказані підходи на практиці.

Література

1. Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23.02.2006 р. № 3480-ІУ (зі змінами).
2. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 р. № 996-ХІУ (зі змінами).
3. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ (зі змінами).

4. *Стратегія застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 р. № 911-р.*

5. П(С)БО 12 "Фінансові інвестиції", затверджене наказом МФУ від 26.04.2000 р. № 91.

6. IAS 27 Consolidated and Separate Financial Statements / <http://www.iasplus.com>

7. IAS 28 Investments in Associates / <http://www.iasplus.com>

8. IAS 32 Financial Instruments: Presentation / <http://www.iasplus.com>

9. IAS 36 Impairment of Assets / <http://www.iasplus.com>

10. IAS 39 Financial Instruments: Recognition and Measurement / <http://www.iasplus.com>

11. IFRS 3 Business Combinations / <http://www.iasplus.com>

12. IFRS 5 Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations / <http://www.iasplus.com>

13. План рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджений постановою Правління НБУ від 17.06.2004 р. № 280 (зі змінами).

14. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затверджена постановою Правління НБУ від 03.10.2005 р. № 358 (зі змінами).

15. Положення про порядок формування резерву під операції банків з цінними паперами, затверджене постановою Правління НБУ від 02.02.2007 р. № 31 (зі змінами).

16. Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджене наказом ДКЦПФР від 22.02.2007 р. № 387.

17. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБУ від 16.12.2002 р. № 508 (зі змінами).

18. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені постановою Правління НБУ від 18.06.2003 р. № 255 (зі змінами).